

Rozhovory a materiály

Cestování v dobách socialismu / Travel in times of socialism (*Eva Hanzlíková*)

Abstrakt:

Ve své práci chci podat svědectví o cestování do zahraničí před rokem 1989 tak, jak jsem se to dozvěděla od svých rodičů. Pro nás, kteří žijeme v dnešní době a nezažili jsme období totality, je málo představitelné, že cestování bylo jen pro „vyvolené“. Cestovat nemohl každý, kdo si vzpomněl, že někam pojede. Nefungovalo to jako dnes, že si vybereme místo, našetříme peníze a jedeme. Lidé měli omezenou možnost cest do zahraničí od února 1948 (s malou výjimkou v roce 1968, kdy došlo k částečné liberalizaci) až do roku 1989. Byl velký rozdíl v tom, kam zájemci chtěli vycestovat – zda chtěli jet do socialistických států, anebo do kapitalistické ciziny a Jugoslávie. Relativně bez problémů mohl občan, pokud vlastnil pas, vycestovat pouze do tzv. zemí socialistického tábora. Do ostatních zemí to bylo složitější - zájemci potřebovali množství povolení z pracoviště, celozávodního výboru KSČ, odborů, eventuálně i uliční organizace. Jednou v roce (v určitém období) se muselo požádat o tzv. devizový příslib (ten dostala od státní banky asi 4% žadatelů). Pokud žadatel získal devizový příslib, nebylo ještě vyhráno, protože musel žádat o výjezdní doložku a tu také nedostal každý. Já se konkrétně zaměřím na cestu do Švýcarska v roce 1981 a do Rakouska v roce 1987. Pokusím se popsat, co všechno museli rodiče absolvovat nejen před cestou, ale také po návratu zpět.

Klíčová slova: cestování, totalita, povolení, devizový příslib, výjezdní doložka

Abstract:

The aim of the thesis is to give testimony about traveling abroad before 1989 according to my parents experiences. For our generation without totality experience is the impossibility of free traveling unimaginable. Today we choose a place, save up for a holiday and we should go – but it didn't work like that in the past. People had a limited possibility of traveling abroad from February 1948 (with exemption in the year 1968 – it was a year of part liberalization) to 1989. Difference between possible destinations was evident especially between socialistic and capitalistic countries. If the destination was in a socialistic part of the world, traveling was relatively without problems. In the second case it was evidently more difficult – applicants needed lot of permissions from workplace, collection committee of KSČ, labor union, eventually also from avenue organizations. In a specific period of the year the applicants had to apply for foreign exchange commitment from a national bank which obtained only 4% of applicants. In case of success the process was not in the end because of exit permit need.

I will be focused on travel to Switzerland in 1981 and to Austria in 1987.

I will describe all the process before leaving country and also after coming back to ČSSR.

Keywords: traveling, totality, permit, FX commitment, exit permit

Cestování v dobách socialismu

V roce 1948 vyhráli volby komunisté a krátce na to přistoupili k budování totalitního politického systému. Veškerá reálná moc tak byla soustředěna v rukou úzkého okruhu nejvyšších funkcionářů komunistické strany, stojících mimo jakoukoli demokratickou kontrolu.¹² Toto období, trvající až do roku 1989, s sebou přineslo řadu změn a četná omezení. Jednou z oblastí, které se omezení týkalo, bylo cestování. Lidé měli sníženou možnost cest do zahraničí od února 1948 (s malou výjimkou v roce 1968, kdy došlo k částečné liberalizaci) až do roku 1989. Přesto se cestovat dalo, o čemž svědčí vyprávění mojí matky (narozené v roce 1952).

Relativně bez problémů mohl občan, v případě, že vlastnil cestovní pas, vycestovat pouze do tzv. zemí socialistického tábora.

Cestovat šlo buď s cestovní kanceláří, anebo individuálně. Cestovních kanceláří nebylo mnoho. Známy byly ČEDOK, CKM a Autoturist. Pokud jel občan s cestovní kanceláří, všechny doklady mu vybavovala sama kancelář. Takto organizovaný výjezd byl přesně naplánován a neexistovalo moc oficiálních možností, jak na místě tuto cestu pozměnit nebo se zajímat o něco jiného, než bylo v programu cestovní kanceláře. Počet míst v cestovních kancelářích byl omezen, a proto lidé čekali i několik let, aby mohli zvolenou cestu uskutečnit.

Do ostatních zemí (včetně Jugoslávie) se dostal jen někdo. K takové cestě bylo zapotřebí získat množství nejrůznějších povolení,¹³ tzv. devizový příslib¹⁴ a nakonec výjezdní doložku.¹⁵ Až poté se mohlo vycestovat.¹⁶

Lidé samozřejmě chtěli cestovat individuálně a zaměřit se na to, co je zajímalo. V takovém případě bylo nezbytné jedenkrát za rok požádat o devizový příslib. Pokud jste chtěli dostat devizový příslib, tak jste museli vyplnit žádost státní bance. Tato žádost se podávala do konce ledna či února. Na jaře banka rozhodla, komu příslib udělí. Když byla žádost zamítnuta, muselo se s další žádostí čekat až na příští rok. Pokud člověk patřil k malému procentu těch, kterým byl devizový příslib poskytnut,¹⁷ nebylo ještě vůbec vyhráno. Následovala žádost o výjezdní doložku, kterou také nedostal každý.

Paní H. měla štěstí. Poprvé žádala o devizový příslib v roce 1976 a od té doby o něj žádala každý rok. Devizový příslib získala v roce 1980. Poté žádala o výjezdní doložku do Jugoslávie. Úspěšně – v Jugoslávii strávila 14 dní.

„V roce 1981 jsme už byli zkušenější žadatelé a věděli jsme, že nic nemůžeme nechat náhodě. Už jsme věděli, že musíme včas dojít za „správnými lidmi“ a slíbit jim různé protislužby. A povedlo se. Téhož

---

¹² BĚLINA, Pavel, et al. *Dějiny země Koruny české II. : od nástupu osvícenství po naši dobu*. Vyd. 6. Praha : Paseka, 1999. 328 s. ISBN 80-7185-257-0.

¹³ Z pracoviště, celozávodního výboru KSČ, odborů.

¹⁴ Dostat devizový příslib znamenalo to, že vám stát prodal valuty na cestu.

¹⁵ Výjezdní doložka byla součástí cestovního pasu. Měla omezenou platnost. Platnost se překročit nesměla a o prodloužení se mohlo žádat jen ve vážných a výjimečných případech. Výjezdní doložka nebyla nutná k cestám do některých socialistických států (SSSR, PLR, MLR, RSR, NDR, BLR).

¹⁶ MAJRÁNKO, Bedřich. www.totalita.cz [online]. Občanské sdružení Totalita.CZ, c1999-2010 [cit. 2010-03-30].

Normalizace – společnost zažíva pohřbená: TOTALITA: . Dostupné z WWW : <http://www.totalita.cz/norm/norm_02.php>.

¹⁷ Devizový příslib dostali asi jen 4% žadatelů.

roku jsme vycestovali do Švýcarska. Na náš pobyt tam jsme se moc těšili. První velké rozčarování ale nastalo už na hranicích s Německem, kde nás naši celníci, ač byl velký liják, nechali všechny naše věci vyndat z auta na venkovní lavičky a každou věc podrobně prohlíželi. Neustále se nás ptali, kde máme maturitní vysvědčení a jiné doklady. Když jsme měli všechny věci mokré a třásla s námi nejen zima, ale i nervy, konečně nás nechali odjet přes Západní Německo do Švýcarska. Byli jsme tam 14 dní. Pobyt byl nádherný, přivezli jsme si spoustu vzpomínek, ale to jim na hranicích při zpáteční cestě nestačilo. Opět nás čekala nepříjemná prohlídka. Nás i našeho automobilu. Celníci hledali dopisy, adresy, peníze, cokoliv. Protože nás přátelé poučili, na co si máme dát pozor, tak u nás celníci nic nenašli. Tím však naše dovolená ještě nekončila. Po návratu do zaměstnání si mě pozval do kanceláře pracovník pro bezpečnost, který fungoval při každém větším podniku. Předložil mi několikastránkový tiskopis, který bylo s jeho pomocí nutné vyplnit. Ptal se, koho jsme navštívili, potkali, jaké kontakty jsme navázali. Samozřejmě odpovědi na všechny otázky byly takové, jaké se očekávaly, aby nebyly problémy. Ve skutečnosti jsme tehdy ve Švýcarsku navštívili manželova bratra, který tam v roce 1968 jako devatenáctiletý emigroval.

V roce 1984 se manžel rozhodl, že emigruje taky. Dokud nepoznal život na Západě, bylo to dobré – nic mu nechybělo. Tehdejší funkcionáři dobře věděli, proč mladé na Západ nepouštět. Neviděli jsme tam popisovanou bídu, žebráky, plačící děti a nezaměstnané, jak jsme zde neustále slyšeli. Viděli jsme, jak žije jeho bratr, jak pracuje a má se dobře. Mohli jsme si udělat vlastní názor, leccos porovnat. Manžel odcestoval s cestovní kanceláří na zimní olympijské hry do Jugoslávie, a odtud už se nevrátil. Z Jugoslávie se dostal do Itálie a odtud do Švýcarska za svým bratrem. Já jsem tady zůstala (hlavně kvůli svým starým rodičům) a znovu jsem se vdala.

S novým manželem jsme několikrát navštívili Rakousko. Poprvé to bylo v roce 1987. Tehdy jsme už nežádali o devizový příslib, ale využili jsme možnosti, že nám požadovaná finanční částka potřebná k vycestování byla složena osobou žijící v Rakousku přímo u naší banky, což tenkrát také umožňovalo vycestování.¹⁸ Při žádosti o výjezdní doložku jsem byla upozorněna, že na cestu do zahraničí nebudu moct vzít svoji malou dceru. Ta musela zůstat jako „rukojní“ zde. Po návratu z cesty opět následovalo vypisování tiskopisů s bezpečnostním pracovníkem. A tentokrát následovalo i pozvání k výslechu do kanceláře státní bezpečnosti.

Od pozvání do data samotného výslechu jsem prožila několik bezesných nocí. Při cestách jsme totiž často vozili různé věci rodinám žijícím v Čechách od jejich příbuzných žijících v emigraci. Byly to prakticky obyčejné věci – hračky, kočárek, někdy jsme ani nevěděli, co vezeme. Prostě se to nesmělo. A hlavně – styk s emigranty byl zakázaný. V kanceláři státní bezpečnosti mi ukázali mapu Vídně a ptali se mě, koho jsem navštívila, o čem jsme mluvili, kde jsem byla apod. Byla jsem tak vyděšená, že jsem nebyla schopná ani mluvit, natož se zorientovat v mapě cizího města. K takovému pohovoru jsem byla pozvána asi třikrát.

Někteří naši známí se nikdy nepokusili žádat o devizový příslib, protože neměli povahu na to, aby podstoupili stresující situace, které soukromé cestování občas přinášelo.

Poměrně dramatickou se v tehdejších poměrech stala situace, kdy se nám po příjezdu do Vídně v roce 1988 rozbilo auto. Tenkrát jsme ještě neměli mobilní telefony a všechno bylo složité, lze říci až

---

¹⁸ Od 15. listopadu 1987 mohl československý občan obdržet pro devizové vybavení na soukromou cestu do zahraničí darem účelovou úhradu od devizového cizozemce.

dramatické. To, že se rozbilo auto, nebylo to hlavní, co nás vystrašilo. Největší obavu jsme měli z toho, že se v předpokládané době nestihneme vrátit domů. V první řadě jsme telefonovali do Plzně, abychom tam oznámili, co se stalo, a že se asi nestihneme vrátit, jak bylo v plánu. Teprve potom se zařizovala oprava auta. Kdo tuhle dobu a podobné situace neprožil, dokáže si to jen těžko představit. Od chvíle, kdy manžel řekl, že auto sám neopraví, že musíme vyhledat odborný servis, měla jsem před očima jen kancelář státní bezpečnosti. A člověk, který se státní bezpečnosti znelíbil, mohl snadno přijít nejen o pracovní místo, ale mohly následovat i další postihy. Nakonec jsme se vrátili pouze o jeden den později, než bylo původně v plánu. Ale to už bylo stejně pozdě. Hned jak jsem přišla do práce, už mě kádrová pracovnice spolu s pracovníkem pro bezpečnost směřovali do kanceláře k řediteli na dlouhý pohovor, ze kterého vyplynulo, že tato cesta byla mojí poslední. Naštěstí záhy přišel listopad 1989, kdy se všechno změnilo.¹⁹

Literatura

BAKEŠ, Milan. *Cestujeme do zahraničí 1988*. Vyd. 1. Praha : Merkur, 1988. 48 s. MDT:379.8 .

BĚLINA, Pavel, et al. *Dějiny země Koruny české II. : od nástupu osvětenství po naši dobu*. Vyd. 6. Praha : Paseka, 1999. 328 s. ISBN 80-7185-257-0.

HARTL, Karel. *Právo a státní hranice ČSSR*. Vyd. 1. Praha : Naše vojsko, 1983. 137 s.

HASLINGER, Peter. *Grenze im Kopf: Beiträge zur Geschichte der Grenze in Ostmitteleuropa*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 1999. ISBN 3631348304.

JÍLEK, T. - ADÁMEK, K. - MEINKE, M. A. - MORÁVKOVÁ, N. *Na hranici dvou světů: Česko-bavorská hranice 1948 - 1989*. Západočeská univerzita v Plzni: Plzeň, 2010. ISBN 978-80-7043-880-0.

MARJÁNKO, Bedřich. www.totalita.cz [online]. Občanské sdružení Totalita.CZ, c1999-2010 [cit. 2010-03-30]. Normalizace – společnost zaživa pohřbená: TOTALITA. Dostupné z WWW : <http://www.totalita.cz/norm/norm_02.php>.

RYCHLÍK, Jan. *Cestování v habsburské monarchii a v Československu: Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848 - 1989*. Praha: ÚSD, 2007.

Travel in times of socialism

In 1948 the communists won the elections and soon it came to building of a totalitarian political system. All real power was concentrated in the hands of a narrow range of the highest officials of the Communist Party, standing outside any democratic control.²⁰ This period, lasting until 1989, brought many changes and many constraints. One of the areas covered by the restrictions was travelling. People had a limited possibility of traveling abroad from February 1948 (with exemption in 1968 – it

---

¹⁹ Citace z rozhovoru s paní Evženíí Hanzlíkovou ze dne 30. 3. 2010.

²⁰ BĚLINA, Pavel, et al. *Dějiny země Koruny české II. : od nástupu osvětenství po naši dobu*. Vyd. 6. Praha : Paseka, 1999. 328 s. ISBN 80-7185-257-0.

was a year of partly liberalization) to 1989. It *was* possible to travel, however – as my mother's experience shows (she was born 1952).

A citizen could travel (if they had passport) without many difficulties only to countries of the so-called socialist block.

One could travel either with travel agency or on their own. There were not many travel agencies. Known were ČEDOK, CKM and Autoturist. When a citizen went with a travel agency, all the documents were prepared by the travel agency. This trip was well planned and there was no official possibility how the track could change or how the traveller could be interested in something else than the travel agency offered. Capacity of travel agencies was limited. Therefore, people waited several years to take part on a trip.

To other countries (including Yugoslavia), only some were allowed to travel. Several permissions²¹ were needed to go on the journey – FX commitment²² and then exit permit.²³ Only then you could leave.

Naturally, people wanted to travel individually and see what they were interested in. In this case, it was necessary to ask once a year for a FX commitment. If you wanted to get a FX commitment, you had to fill in an application for a state bank. This request was made till the end of January or February. In the spring, the bank decided who got it. When the application was rejected, one had to wait with other application until next year. If one belonged to a small percentage of those who were given the FX commitment²⁴, they were not finished, yet. Next, they had to get an exit permit, which also was not given to everybody.

Mrs. H. was lucky. She asked for FX commitment first in 1976 and from then she asked every year. She got it in 1980. Then she asked for exit permit to Yugoslavia. Successfully. She spent 14 days in Yugoslavia.

„In 1981 we were more experienced applicants and we knew that nothing should be left to chance. Here we knew that we had to go at the right time to see the "right people" and promise them various favors. And we were successful. This year, we travelled to Switzerland. We looked forward to our stay there very much.

First shock came on the border with Germany. The custom officers made us take all our luggage out of the car (in spite of heavy rain) and examined everything carefully. They asked us where we had school-leaving certificate and other documents. When we had all things wet and cold and were absolutely unnerved we were finally allowed to travel across West Germany to Switzerland. We were there for 14 days. The stay was wonderful. We brought a lot of memories with us but for customs officers it was not enough. We were thoroughly inspected again. And so was our car. Custom officers

---

²¹ The applicants needed a lot of permissions from workplace, collection committee of KSČ, labor union, eventually also from avenue organizations.

²² To get FX commitment meant that the state sold you foreign currency.

²³ Exit permit was a part of a passport. Its validity was limited. It could not be exceeded and could be prolonged only on demand in serious and exceptional cases. The exit permit was not necessary for travelling to some socialistic states (U.S.S.R., Polish People's Republic, Hungarian People's Republic, German Democratic Republic, etc.).

²⁴ FX commitment was given to 4% applicants.

searched the letters, addresses, money – whatever. Because our friends taught us about what we had to be careful about, the custom officers found nothing. But it was not the end of our vacation. After returning to work I was invited to the safety worker's office who was in every large enterprise. I had to fill in multi-page form. He asked me who we had visited and which contacts we had established. I answered in such a way to prevent any problems. In fact, we visited my husband's brother in Switzerland. He emigrated to Switzerland in 1968 (when he was 19 years old).

In 1984, my husband decided to emigrate too. Until he knew life in the West, it was good – he missed nothing. Officials knew very well why not to let young people to the West. We did not see poverty, beggars, crying children and the unemployed, as we heard here all the time. We saw how his brother lived, how he worked and what a beautiful life he had. We could make our opinion and could compare many things. My husband travelled with the travel agency for the Olympic Winter Games in Yugoslavia and he did not come back. From Yugoslavia he went to Italy and then to Switzerland to his brother. I stayed here (because I had old parents here) and I got married again.

I and my new husband visited Austria several times then. First time it was in 1987. That time we did not apply for FX commitment but we used the possibility that the amount needed for travelling abroad was paid by a person living in Austria directly to our bank – which enabled us to travel abroad.²⁵ When I was applying for an exit permit, I was told that I would not be able to take my little daughter with me on the trip. She had to stay here as a “guarantee”. After returning from the trip, I had to fill in a questionnaire with the security worker again. And this time, an invitation for questioning by state security agents followed. From the delivery of the invitation to the date of examination, I spent a few sleepless nights. While travelling, we often took many things for the families living in the Czechoslovak Socialist Republic from their relatives living in exile. These were ordinary things – toys, baby pram and sometimes we did not know what we were carrying back. It was banned. And contact with exiles was banned too. In their office the security agents showed me a map of Vienna and asked me who I had visited, what we had talked about, where I had been etc. I was so scared that I could not speak and was not able to orient myself in the map of the foreign city. I was invited three times for this interrogation.

Some of our friends never tried to apply for FX commitment. They did not have the nature for the stressful situations, which individual travelling sometimes brings.

A relatively dramatic situation occurred at that time when we came to Vienna in 1988 and our car broken down. We did not have a mobile phone then and the situation was quite complicated – even dramatic. The broken car was not the biggest problem. The problem was that we could not go home as it was planned. First time we phoned to Pilsen where we said what happened and that we did not come home according to the plan. After that we searched automobile service. Who did not experience a similar situation cannot imagine it. When my husband said that he could not repair the car that we had to find automobile service, I had state security agency on my mind. And a man who did not appeal the state security agency could not only lose their job, but also face several other sanctions. At the end we came back only one day later than originally planned. But it was late.

---

²⁵ From 15 November 1987 Czechoslovak citizen could obtain FX commitment facilities for a private trip abroad as a specific payment from a foreigner.

Right after I came to work, the cadre worker together with the security worker told me to go to the director for a long interview. The result was that this was my very last journey abroad. Fortunately, November 1989 came and changed everything.”²⁶

References

Rozhovor s Evženií Hanzlíkovou (narozenu dne 27. 11. 1952) ze dne 30. 3. 2010, uložen v soukromém archivu autorky.

BAKEŠ, Milan. *Cestujeme do zahraničí 1988*. Vyd. 1. Praha : Merkur, 1988. 48 s. MDT:379.8 .

BĚLINA, Pavel, et al. *Dějiny země Koruny české II. : od nástupu osvícenství po naši dobu*. Vyd. 6. Praha : Paseka, 1999. 328 s. ISBN 80-7185-257-0.

HARTL, Karel. *Právo a státní hranice ČSSR*. Vyd. 1. Praha : Naše vojsko, 1983. 137 s.

HASLINGER, Peter. *Grenze im Kopf: Beiträge zur Geschichte der Grenze in Ostmitteleuropa*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 1999. ISBN 3631348304.

JÍLEK, T. - ADÁMEK, K. - MEINKE, M. A. - MORÁVKOVÁ, N. *Na hranici dvou světů: Česko-bavorská hranice 1948 - 1989*. Západočeská univerzita v Plzni: Plzeň, 2010. ISBN 978-80-7043-880-0.

MARJÁNKO, Bedřich. [Www.totalita.cz](http://www.totalita.cz) [online]. Občanské sdružení Totalita.CZ, c1999-2010 [cit. 2010-03-30]. Normalizace – společnost zaživa pohřbená: TOTALITA. Dostupné z WWW : <http://www.totalita.cz/norm/norm_02.php>.

RYCHLÍK, Jan. *Cestování v habsburské monarchii a v Československu: Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848 - 1989*. Praha: ÚSD, 2007.

Koloman Gajan nejen o Františku Grausovi / Koloman Gajan not only about František Graus (Naděžda Morávková)

Abstrakt

Koloman Gajan (nar. 1918): český historik, profesor Filosofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, účastník protifašistického odboje na východním Slovensku, vězněn v několika nacistických koncentračních táborech; 1961 – 66 docent, od 1966 profesor FF UK v Praze; 1970 byl z politických

---

²⁶ Quotation from interview with Evženie Hanzlíková from 30th March 2010.